

Múzeum vo Svätom Antone / *Szentantali Múzeum*
Hradné múzeum vo Filákovce / *Füleki Vármúzeum*

**„ZA BOHA, KRÁĽA A VLASTŤ!“
Koháryovci v uhorských dejinách**

„ISTENÉRT, KIRÁLYÉRT, HAZÁÉRT!“
A Koháry család a történelmi
Magyarország viszonylatában

Zborník príspevkov z odborného seminára,
ktorý sa konal 23. – 24. septembra 2015 v Múzeu vo Svätom Antone

Konferenciakötet
2015. szeptember 23–24. Szentantali Múzeum

2016

Stavebné a funkčné členenie hradu Čabrad' na základe inventárov do začiatku 17. storočia

A csábrági vár építészeti és funkció szerinti felosztása inventáriumok alapján a 17. század elejéig

Pavol Maliniak

Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, Katedra histórie, Banská Bystrica, Slovensko

Doterajšie bádanie venovalo hradným inventárom Čabrade pozornosť predovšetkým pri výskume zbraní a zbroje. Na tomto mieste sa sústredíme výhradne na nevojenské aspekty hradu, predovšetkým jeho obytnú funkciu a priestorové členenie. Pokúsime sa priblížiť poznatky o podobe, akú nadobudol hrad do obdobia, keď ho uhorský kráľ Ferdinand II. udelil do držby Petrovi Kohárymu. V sledovanom období je hrad zároveň spojený s aktívnym pôsobením zakladateľa rodu Imricha Koháryho. Pristavíme sa preto aj pri niektorých údajoch, ktoré dokumentujú začiatky pôsobenia Koháryovcov na Čabradi. Prvé poznatky z tohto okruhu priniesol už Kálmán Thaly. Upozornil aj na obsah doposiaľ najstaršieho známeho inventára, ktorý bol vyhotovený 25. februára 1558.¹ János Illésy sa priamo sústredil na tento prameň, pričom Čabrad' zhodnotil v kontexte ďalších blízko položených hradov. Vo vzťahu k zariadeniu hradu uviedol stručné údaje o služobníctve, zásobách potravín a o pracovných nástrojoch.² Na jeden vybraný dokument sa podobne zamerl aj Endre Veress, keď uverejnil znenie inventára z roku 1611.³ V rámci výskumu hradných inventárov treba napokon upozorniť na aktuálne výskumy Györgya Domokosa. Hoci priority sleduje výzbroj na hradoch, vďaka svojmu systematickému výskumu upozornil na viaceré doposiaľ neskúmané inventáre hradu Čabrad' zo 16. a 17. storočia.⁴

Skôr, ako budeme venovať pozornosť obsahu jednotlivých inventárov, treba upozorniť na ojedinelý stredoveký prameň k topografii hradu. Nejde však o inventár, ale o tradičnú delbu majetku. Počas vlády Mateja Korvína získal čabradské hradné majetky pôvodom bosnianský šľachtic Damián Horvát. Po Damiánovej smrti si jeho vdova Eufrozína Somosiová s bratom Petrom Horvátom v roku 1476 hrad s panstvom rozdelili na polovicu. Listina vtedy na hrade (presnejšie azda na vnútornom – hornom hrade) spomína konkrétne stavebné objekty.⁵ Tomuto dokumentu preto budeme pri analýze inventárov venovať zvýšenú pozornosť.

Text je publikovaný v rámci projektu APVV-0051-12: *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť a Centra excelentnosti SAV: Hrady na Slovensku. Interdisciplinárny prierezový pohľad na fenomén hradov.*

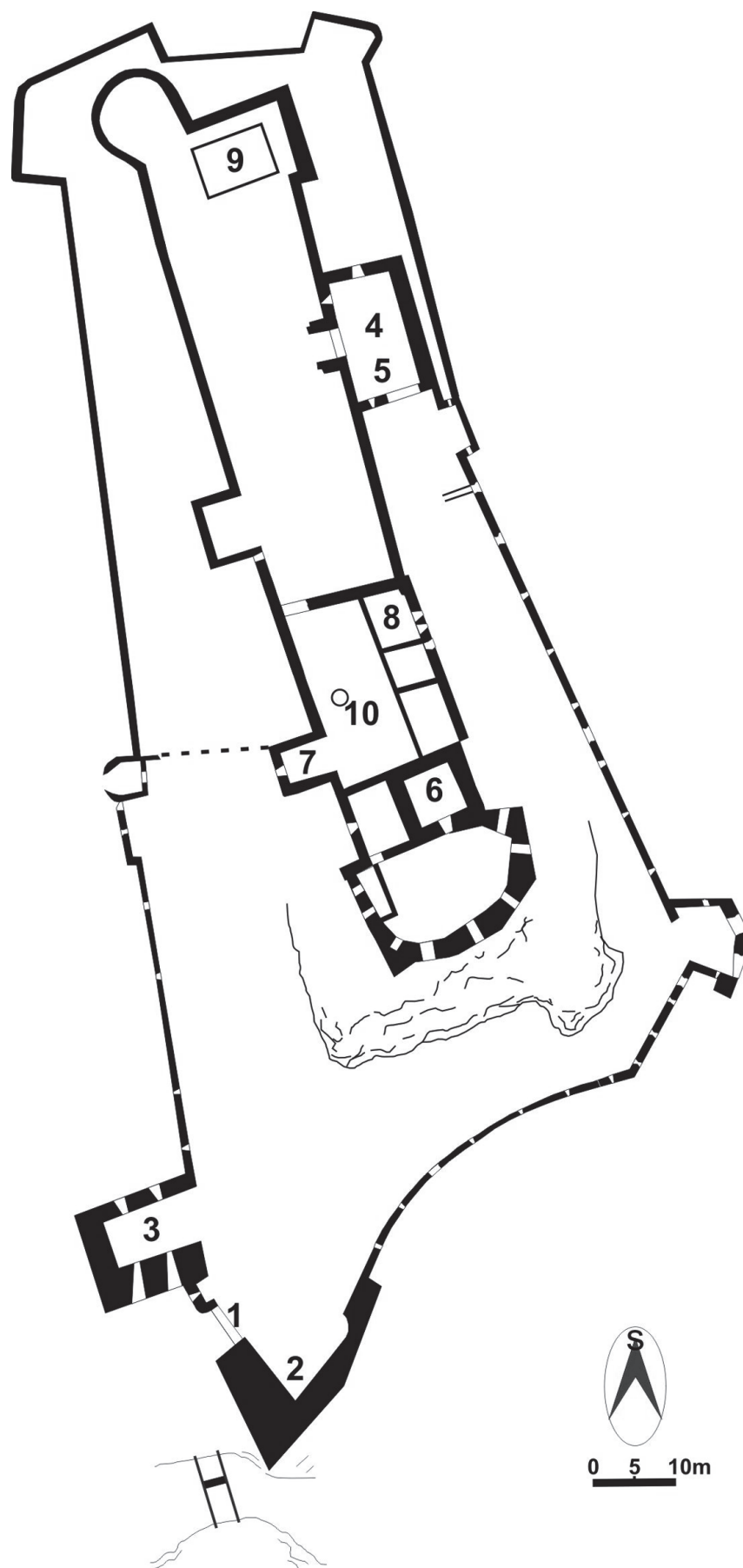
¹ THALY, Kálmán: Csábrág vára (Történeti rajz). In: *Magyarország és a Nagy Világ*. III. évf., 3. sz., 1867, s. 27 – 28.

² ILLÉSY, János: Várviszgatatok 1557–58-ban. Második és befejező közlemény. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. VII. évf., 2. füz., 1894, s. 235 – 236.

³ VERESS, Endre: Csábrág várának elfoglalása 1611-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények*. XI. évf., 4. füz., 1910, s. 599 – 601.

⁴ DOMOKOS, György: Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16-17. században: váraink fegyverzete és hadfelszerelése. In: *A hódoltság kora. Szakkönyv- és tanulmánygyűjtemény a török történelméből*. CD-ROM. Budapest : Arcanum Kiadó, 2005; DOMOKOS, György: A várinventáriumok és jelentőségük a törökellenes védelmi rendszer történetének kutatásában. In: *Arrabona. Múzeumi közlemények*. 44. évf., 2. sz., 2006, s. 77.

⁵ FEKETE NAGY, Antal – BORSA, Iván (eds.): *A Balassa család levéltára 1193 – 1526*. (ďalej Balassa cs. lt.) Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 141 – 142, č. 411. Prameň bližšie zhodnotil RATKOŠ, Peter: Hrad Čabrad' na konci stredoveku. In: *Pamiatky a múzeá*. roč. 7, 1958, s. 95 – 96.

Obr. 1. Hrad Čabrad' s popisom identifikovaných objektov. Autor plánu: Albert Loydl

1. Dolná brána; 2. Predný bastión; 3. Biely bastión; 4. Horná brána; 5. Zbrojnica v pivnici pod bránou; 6. Hlavná veža, kaplnka, pivnice; 7. Pekáreň (?); 8. Kuchyňa (?); 9. Stajňa (?); 10. Studňa

Skúmané inventáre (doposiaľ ich poznáme deväť) siahajú od roku 1558 do roku 1625. Treba uviesť, že niektoré zo skúmaných inventárov tvoria iba jednoduché súpisy zbraní a pracovných nástrojov bez lokalizácie v konkrétnych častiach hradu. Tieto inventáre preto nie je možné využiť pri poznávaní členenia hradu a jeho objektov. Z hľadiska jazyka prevažujú inventáre v latinčine, ku ktorým postupne pristupujú aj inventáre v nemčine (zastúpený iba súpis zbraní) a v maďarčine. Platí pritom všeobecný poznatok, že čím sú inventáre mladšie, tým sú spravidla presnejšie, podrobnejšie a bohatšie na informácie. Na základe ich obsahu sme upriamili pozornosť na identifikáciu stavebných objektov, ich architektonickú podobu a opisovaný stav, ako aj funkcie a využitie. V rámci kultúry bývania sme sledovali zariadenie jednotlivých miestností – predovšetkým nábytok, pracovné nástroje, ale aj vykurovacie a hygienické zariadenia.⁶

Výskum inventárov sme doplnili o ďalšie vybrané písomné pramene, ako aj o ikonografický materiál. Na základe tohto doplňujúceho štúdia sme pristúpili k lokalizácii (tam, kde to bolo možné) a k charakteristike jednotlivých objektov na hrade. Od polovice 16. storočia pramene uvádzajú základné delenie hradu Čabrad' na dve časti. Horný hrad spomína pod dobovým maďarským označením (*az fewseo varban*) v liste z roku 1554 niekdajší čabradský kapitán Ján Kružič. Sťažoval sa vtedy na opitú posádku, ktorá z horného hradu na Čabradi večer strieľala na jeho vlastných vojakov.⁷ Dolný hrad v latinskom spojení (*in arce inferiori*) uvádza inventár vyhotovený vo februári 1558. Menuje viaceré strelné zbrane na dolnom hrade.⁸ Od roku 1558 zároveň poznáme dolnú aj hornú bránu. Dolná tvorila vstup do vonkajšieho obvodového opevnenia v dolnej časti hradu. Hornou sa vstupovalo do uzavretého vnútorného bloku v hornej časti hradu.

Dolná brána bola pravdepodobne poškodená v roku 1549, keď hrad obliehalo cisárske vojsko. Vtedajší vlastník hradu Peter Pálffy preto pristúpil k jej obnove, o čom vypovedal nápis z roku 1556, známy zo staršej literatúry.⁹ Nie je zrejmé, či brána bola úplne dobudovaná. O prebiehajúcej výstavbe jednej z brán hovorí ocenenie alebo odhad stavebných prác z roku 1561. Dokument uvádza, že brána medzi dvoma baštami (presnejšie bastiónmi) spolu s priečnym múrom vedúcim do vnútra prvej bašty doposiaľ nie je dokončená.¹⁰ Nemožno vylúčiť, že vzhľadom na uvádzaný opis ide o dolnú bránu. Objekt ani po tejto úprave ešte netvorila bránová veža, ale išlo o prejazd cez hradbu medzi dvomi bas-

⁶ Po metodickéj stránke cenné: HERRMANN, Christofer: Burginventare in Süddeutschland und Tirol vom 14. bis zum 17. Jahrhundert. In: *Burgen im Spiegel der historischen Überlieferung*. hrsg. H. Ehmer, Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1998, s. 89 – 100; ŠIMŮNEK, Robert: Hradní inventář jako typ písemnosti a možnosti jeho badatelského využití (Na příkladu inventářů rožmberských hradů ca. 1450 – 1470). In: *Husitský Tábor 13. Sborník Husitského muzea*. 2002, s. 229 – 251; FRIEDHOFF, Jens: Inventare des 14. bis 16. Jahrhunderts als Quelle zur Ausstattung und zum Alltag auf Burgen und Schlössern. In: *Alltag auf Burgen im Mittelalter. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften*, Band 10, 2006, s. 26 – 34. Z domácich autorov: ŠULCOVÁ, Jana: Palác Bratislavského hradu na sklonku renesancie (Stavebná a funkčná podoba paláca na podklade rozboru inventárov z prelomu 16. – 17. storočia). In: *Zborník Slovenského národného múzea. História* 32. roč. LXXXVI, 1992, s. 5 – 35.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Budapest (ďalej MNL), Magyar kincstári levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, E 41 Litterae ad Cameram exaratae, 1554 – No. 77, fol. 653r. Slovenský preklad MALINIÁK, Pavol – NAGY, Imrich (eds.): *Turek na obzore. Z prameňov k uhorsko-osmanským vzťahom*. Kraków : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2013, s. 148 – 149, č. 14.

⁸ MNL, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archívuma (ďalej MKA), E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 213r.

⁹ THALY, K.: Csábrág vára, s. 27.

¹⁰ MNL, MKA, Miscelanea, E 210 Militaria, 47. csomó, 12. tétel, fol. 587r. Rovnaký prameň uvádza aj malú bránu s oknami, vystavanú z kamenných kvádrov. Jej lokalizácia je otáznava.

tiónmi. Naznačuje to pôdorys hradu z rokov 1572 – 1573 a veduta okolo roku 1580, ktoré vyhotovili talianski stavitelia, bratia Natale a Nicolo Angieliniovci.¹¹ Nevylučujeme, že pre dolnú bránu slúžilo aj označenie vonkajšia brána. Pod týmto prívlastkom objekt uvádza inventár z roku 1603. Spomína kovania alebo zámky na vonkajšej bráne (*in porta exteriori*).¹² Inventár zostavený vo februári 1558 hneď na začiatku opisuje dva samostatné objekty. Uvádza predný bastión (výzbroj *in propugnaculo anteriori*) a následne bielu vežu resp. baštu (výzbroj *in turri alba*).¹³ Veľmi podobný opis nachádzame v inventároch z rokov 1611 a 1613. Začínajú bastiónom nad bránou (*az kapu fölöt ualo bastian*) a ďalej menujú biely bastión (*az feier bastian*).¹⁴ Vzhľadom na opakované zaradenie obidvoch objektov na začiatok inventárov a použité prívlastky predpokladáme, že ide o identické stavby – bastióny, medzi ktorými bola umiestnená dolná brána.

Pri opise ďalších objektov upriamime pozornosť na horný alebo vnútorný hrad. Inventár z februára 1558 uvádza vstup do tohto areálu, keď menuje hornú bránu, presnejšie zbrane umiestnené pod hornou bránou (*sub porta superiori*). Bránu už v tomto prípade netvoril jednoduchý prejazd v múre, ale išlo o väčší obytný objekt – prejazdnu vežu. Rovnaký inventár totiž spomína falkonet, t. j. palnú zbraň, umiestnenú nad bránou, v ktorej býva kapitán (*supra portam habitacionem, scilicet capitanei*). Dozvedáme sa tak cenný poznatok o lokalizácii obydľia hradného kapitána. Po mladších stavebných úpravách hradu ide o bránu, v súčasnosti označovanú v poradí ako tretia. Súčasťou tohto objektu je väčšia zaklenutá pivnica. V roku 1558 máme správy o dvoch zaklenutých miestnostiach. V prvej, označenej ako klenba pod schodmi (*In testudine sub gradu*) boli uložené pomerne veľké zásoby pušného prachu, streliva a zbraní. Pod ďalšou klenbou (*In una testudine*) bolo uskladnené víno, pričom nasledovala až za dvomi pivnicami umiestnenými pod hlavnou vežou, v ktorých bolo tiež víno.¹⁵ Nemožno vylúčiť, že prvá miestnosť s klenbou pod schodmi sa nachádzala pod hornou bránou. Identifikácii by zodpovedal aj údaj z roku 1625, keď sa dozvedáme o väčšej zbrojnici vo veži (*In turri sive armamentario maiori*). Rovnaký prameň okrem toho uvádza aj menšiu zbrojnicu pri bráne (*In domo armamentario minori penes portam*).¹⁶ Popri zbraniach a vojenskom náčiní poznáme aj skromné zariadenie v interiéri hornej brány. Inventár z roku 1602 spomína najprv výzbroj v hornej bráne a na inom mieste zariadenie v nešpecifikovanej bráne. Môžeme však usudzovať, že išlo o obytnú hornú bránu. V tejto bráne sa v roku 1602 nachádzalo 11 štvorcových a pozdĺžnych stolov, 9 stoličiek s operadlami a 9 postelí.¹⁷ Mobiliár azda slúžil najmä vojacom strážiacim bránu.

¹¹ Najnovšie výskumy, ktoré realizoval G. Pálffy, spresňujú aktivity, ktoré realizoval na Čabradi do roku 1574 Natale Angielini. PÁLFFY, Géza: *Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. A haditérképeszet kezdetei a Habsburg Monarchiában*. Budapest : Archívum. Magyar Országos Levéltár, 2011, s. 21, 56. Reprodukcie plánu a veduty s datovaním a autorstvom uvádzajú BRICHZIN, Hans: *Eine Ungarnkarte von Nicolaus Angielus, sowie Grund- und Aufrisse ungarischer Festungen aus dem Jahr 1566 im Sächsischen Hauptstaatsarchiv zu Dresden. Teil II*. In: *Cartographica Hungarica*. N. 4, 1994, s. 16; KISARI BALLA, György: *Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in der Karlsruher Sammlungen*. Budapest : Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2000, s. 187, 564, č. 305; HANULIAK, Václav: *Hrad Čabrad v dejinách Hontu*. In: *Archaeologia historica*, roč. 29, 2004, s. 301, 303; PLÁČEK, Miroslav – BÓNA, Martin: *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 89 – 90.

¹² MNL, MKA, E 156 Urbaria et Conscriptiones (ďalej UetC), fasc. 76, num. 11, s. 30.

¹³ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 212r.

¹⁴ VERESS, E.: *Csábrág várának*, s. 600; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 35.

¹⁵ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 212r-v, 214v.

¹⁶ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 78, num. 12, s. 20 – 21.

¹⁷ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 22, 25.

Dominantným objektom na hornom hrade je obytná, pôvodne gotická veža, ku ktorej sa zachovali relatívne početné údaje. Prvýkrát ju spomína listina o delbe hradu v roku 1476. Vo veži (*in turri*) uvádza veľkú izbu, nad ktorou boli dve komory. Pod vežou listina opisuje dve pivnice, označené ako dolná a horná.¹⁸ V základoch veže sa tieto pivnice dodnes zachovali. Starší z dvojice inventárov z roku 1558 spomína hlavnú obytnú vežu hneď za hornou bránou. Inventár pre ňu používa prívlastok stará veža (strelivo uložené *in turri veteri*). V obidvoch tamojších pivniciach spomína zásoby vína.¹⁹ V roku 1603 vo veži inventár zaznamenáva 5 postelí a 5 štvorcových stolov.²⁰ Detailnejšie informácie o zariadení obydli hradného pána a správcu nám prináša inventár z roku 1613. Podľa opisu však nevieme s istotou určiť, či sa tieto priestory nachádzali v obytnej veži. Inventár po vymenovaní výzbroje a náradia na záver spomína veľký stôl v pánovej izbe (*Az ur szobaiban nagion astal No. 1*), dve stoličky potiahnuté damaškátom (*Tamasto szekh No. 2*), jednu stoličku bez damaškátu (*Item egi tamas nélkül ualo sékh No. 1*) a truhlicu používanú zrejme na uskladnenie potravín (*Item egi elesnek ualo lada No. 1*). V pánovej izbe inventár spomína aj objekt označený v maďarskom texte ako *niosolia* (*Az ur szobaiban egi niosolia*). V bližšie nelokalizovanom dome podkapitána (*Az vicecapitan hazaban*) podobne uvádza jeden stôl, jednu stoličku s damaškátom a rovnako objekt nazvaný *Niosola*.²¹ V obidvoch prípadoch sme tieto označenia nevedeli odvodiť z maďarskej lexiky. Pripomínajú skôr latinské pomenovanie mesta Banská Bystrica – *Neosolium*. Nevyklúčujeme preto, že išlo o zariadenie interiéru, pochádzajúce z Banskej Bystrice. Doterajšie poznatky z archeologického výskumu na Čabradi poukazujú napr. na kachle, resp. kachľové pece možnej banskobystrickej proveniencie.

Posledný zo skúmaných inventárov pochádza z roku 1625. Stretávame sa v ňom s hradnou kaplnkou. Dokument o nej informuje iba nepriamo, keď spomína palné zbrane – falkonetu a mažiar vo veži kaplnky (*In propugnaculo capellae*).²² Polohu kaplnky na prízemí hlavnej obytnej veže naznačuje dodnes viditeľné rozetové okno, v ktorom mohla byť pôvodne vložená ružica s vitrážami. Rovnako, ako veža, aj kaplnka má stredoveký pôvod. Delba hradu v roku 1476 kaplnku nespomína, preto môžeme predpokladať, že išlo o spoločne užívaný objekt. Naopak, predmetom delby sa v roku 1476 stal dom farára, či presnejšie kňaza – kaplána.²³ Jeho polohu zo zachovaných prameňov nevieme lokalizovať. Je pravdepodobné, že stál v blízkosti kaplnky. Pre potreby kaplnky slúžili dva zvony, ktoré sa nachádzali na Čabradi až do roku 1755. Andrej Koháry ich dal vtedy previezť do kaštiela vo Svätom Antone, kde sa zachovali dodnes. Zvony obsahujú nápisy, zaznamenané už počas ich prevozu. Podľa nich vieme, že menší zvon pochádza z roku 1479 a väčší zvon z roku 1480.²⁴

K rozsiahlejším stavebným úpravám na celom hrade došlo, keď v októbri 1558 hrad s panstvom od panovníka prevzal do zálohovej držby bývalý čabradský kapitán Ján Kružíč. Od tohto obdobia zároveň vystupoval vo funkcii čabradského kastelána Imrich Koháry. K jeho povinnostiam patrilo aj zabezpečovanie stavebných prác, minimálne pri budovaní

¹⁸ Balassa cs. lt., s. 142, č. 411.

¹⁹ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 212r, 214r-v.

²⁰ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 30.

²¹ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 36. Za konzultácie pri preklade maďarských pojmov ďakujem dr. Maximovi Mordovinovi.

²² MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 78, num. 12, s. 20.

²³ Doslovne: *domum plebani in eodem castro*. Balassa cs. lt., s. 142, č. 411. V roku 1515 zastupoval čabradských kastelánov pri vymáhaní dlhov Gašpar, kaplán (*capellanus, sacellanus*) na hrade Čabrad'. Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, škat. 5, inv. č. 495; MNL, Diplomatikai fényképgyűjtemény 235 439, 267 099.

²⁴ ŠA BB, fond Rod Koháry-Coburg (ďalej KC) I, č. 130. Iné datovanie prevozu zvonov uvádza SPIRITZA, Juraj: O počte a postavení zvonov na Slovensku. In: *Slovenská archivistika*. roč. XXXVI, č. 1, 2001, s. 67.

opevnenia.²⁵ Stavebné aktivity dokumentuje zachovaný rozpočet prác z roku 1561. Ján Kružíč si na Čabrad' z Banskej Štiavnice vyžiadal majstra Wolfganga Kamenára (lat. Lapidica, nem. Steinmetz) s murármi Jakubom a Petrom. Na hrade mali okrem iného vymerať a postaviť dve bašty, opraviť obvodový múr a tiež strechy na celom hrade.²⁶ Pôsobenie Imricha Koháryho na Čabradi prerušilo jeho osmanské zajatie. V bitke pri Sečanoch 4. apríla 1562 padol do zajatia Ján Kružíč, aj jeho pobočník Imrich Koháry, vtedy označený ako Kováry.²⁷ Zajatého Koháryho vzápätí plánovali zo zajatia vykúpiť. Informuje o tom list, ktorý vydali na Čabradi 14. apríla 1562 tamojší dôstojník Gregor Pribek, podkastelán Matúš Talian, ako aj Štefan Deák a Michal Nagy. Informovali niektorého z členov rodu Benických, zrejme Františka Benického, ktorý žil v obci Mičiná vo Zvolenskej stolici, o predaji cenného koňa Imricha Koháryho.²⁸ Tento prameň nám naznačuje predchádzajúce kontakty a zrejme i pozitívne vzťahy medzi Kohárym a Benickým. Neskôr tieto väzby posilnil sobáš Františka Benického s vdovou po Imrichovi Kohárym, Katarínou Jakóffyovou.

Vráťme sa však späť do uzavretej hornej časti hradu Čabrad'. Listina z roku 1476 uvádza na hrade viaceré bašty, pre ktoré v latinskom texte používa ľudové označenie *bastha*. Najprv spomína baštu, v ktorej je pekáreň (*stubam pistoriam in bastha*), odkiaľ prechádza k hlavnej veži. Potom menuje spoločnú izbu pred studňou, ako aj ďalšie objekty. Následne opisuje baštu na bočnej strane hradu. Napokon uvádza baštu za bránou, v ktorej býva kováč a v rovnakej bašte spomína aj stajňu (*stabulum*). Stajne v bašte sa vtedy delili na dve časti. Jedna časť bola od doliny a druhá od hradu.²⁹ Pre úplnosť dodajme, že v závere stredoveku pribudla na hornom hrade ďalšia bašta. Podľa prameňa, s ktorým pracoval Kálmán Thaly stála napravo od vstupu do nádvorja vnútorného hradu. Nápis na nej hlásal, že baštu (*propugnaculum*) dal v roku 1520 vybudovať vtedajší vlastník hradu Tomáš Bakócz.³⁰ Prvá z uvádzaných bást v roku 1476, v ktorej bola pekáreň, mohla stáť v susedstve hlavnej veže. Druhá na bočnej strane hradu mohla stáť približne oproti hornej bráne. Nevylučujeme, že tretia bašta za bránou podľa uvádzanej polohy mohla zaniknúť pri budovaní hornej brány. Napokon, baštu postavenú v roku 1520 by bolo možné stotožniť s baštou na severozápadnom nároží horného hradu.

Zdá sa, že vyššie spomínané obydlie kováča s predpokladanou kováčskou vyhňou z hradu presťahovali. Podľa inventára z roku 1558 sa na hrade nachádzalo kováčske náčinie a nasekané železo, samotnú vyhňu však inventár zaraďuje k mlynu a majeru pod hradom. Nachádzali sa v nej (*in officina fabri*) dve nákovy, dve kladivá, dve dúchadlá a jedny kliešte.³¹ Stajňu poznáme na hrade naďalej. Podľa odhadu stavebných prác z roku 1561 mala byť na hrade nanovo postavená drevená stajňa pre 40 koní.³² Hypoteticky by sme ju mohli lokali-

²⁵ THALY, K.: Csábrág vára, s. 28; ILLÉSY, J.: Várviszsgálatok 1557–58-ban, s. 235. Inštrukcia pre Koháryho predchodcu Michala Fichora výslovne uvádza, že sa mal starať o menšie práce na opevňovaní hradu. KENYERES, István et al. (eds.): *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I. kötet.* Budapest : Szentpétery Imre Történettudomány Alapítvány, 2002, s. 136.

²⁶ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 100, num. 18, pag. 2 – 3; MNL, MKA, Miscelanea, E 210 Militaria, 47. csomó, 12. tétel, fol. 587r. K stavebným prácam v roku 1561 viac ČELKO, Mikuláš: Budovanie obrany Sv. Antona proti tureckej expanzii v II. polovici 16. storočia. In: *Zborník Múzea vo Svätom Antone*, roč. XVII, 2006, s. 140; MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, s. 170 – 171, č. 24.

²⁷ HORVÁTH, Pavol (ed.): *Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia.* Bratislava : Tatran, 1972, s. 38 – 41.

²⁸ MNL, P 46 Beniczky család, 1. tétel, 1. csomó, 1562/No. 5.

²⁹ *Balassa cs. lt.*, s. 142, č. 411.

³⁰ THALY, K.: Csábrág vára, s. 26.

³¹ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 213r; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 4, num. 48, s. 135.

³² MNL, MKA, Miscelanea, E 210 Militaria, 47. csomó, 12. tétel, fol. 587r.

zovať do objektu v severnej časti vnútorného nádvorja, ktorý zobrazuje pôdorys aj veduta hradu z druhej polovice 16. storočia.

Súčasťou zástavby na hornom hrade bola aj kuchyňa, sklady potravín, obilia a múky. O týchto objektoch informuje už listina z roku 1476. V inventároch spomínané zásoby potravín a zvieratá chované na hrade vzhľadom na ich početnosť a premenlivosť neuvádzame. Spomedzi zariadenia v roku 1558 poznáme sitá na múku (*cribra farinaria* 2), korytá (*capisteria* 2), drevené kanvice na vodu alebo víno, rôzne duté miery, plechový lievnik, mlynský kameň na drvenie soli, kotlíky v kuchyni (*lebetes in culina* 2), železné lyžice alebo skôr naberáčky (*coclearea ferrea* 2), železný kastról a rošt. Zariadenie kuchyne napokon dotvárajú početné prázdne nádoby. Poznáme aj múčnicu – schránku na uskladnenie múky (*reservatorium farinae* 1), ďalšie truhlice (*leduli* 4) s neurčeným účelom a väčší počet lavíc (*scamna* 8), ktoré môžu naznačovať jedáleň. Medzi riadom nachádzame aj drevený mažiari, poškodené medené mažiare (*mortaria cuprea fracta* 2), medené hrnce (*ollae cupreae* 5), nádoby na dojenie mlieka (*mulctra* 7), ako aj cínové a najmä drevené tanierne.³³ Mladšie inventáre už presnejšie priradujú zariadenie k jednotlivým objektom. V sklade obilia (*In domo frumentaria*) sa v roku 1602 nachádzali okrem početných zbraní aj dve „skrine“ resp. truhlice na skladovanie obilia. V sklade múky (*In domo farinaria*) sa nachádzala truhlica na múku a jeden stôl. Priestor pre uchovávanie potravín sa mohol pochopiteľne rozširovať podľa aktuálneho počtu ľudí, obývajúcich hrad. V roku 1613 poznáme na hrade už sedem skriň či truhlíc na skladovanie pšenice, alebo múky (*Item hét búza auagi list tarto szekrin*).³⁴ Predpokladáme, že kuchyňa a príslušné sklady potravín, múky a obilia sa mohli nachádzať v zástavbe medzi hornou bránou a hlavnou vežou. Išlo o priestor dostupný z nádvorja s dobrým prístupom k pivniciam.

Pre obyvateľov hradu bol nevyhnutný zdroj vody. O spoločne využívanej izbe pred studňou (*ante puteum*) vieme už z listiny z roku 1476.³⁵ Okrem neokovaných (*hidriae... non ferratae* 2) a okovaných (*hidriae ferratae* 2) vedier na čerpanie vody zo studne nás informujú inventáre z roku 1558 aj o starom medenom kotle a tiež o kladke (*trochlea*) s lanom. Je však pravdepodobné, že kladku využívali najmä pri zdvíhaní nákladov a pri stavebných prácach. Na ďalšom mieste už výslovne nachádzame železné koleso – rumpál pre studňu (*rota ferrea pro puteo*).³⁶ Ďalšie doklady vypovedajú o priebežnej údržbe a dopĺňaní jej vybavenia. Z rokov 1602 a 1603 poznáme údaje o reťazi navíjanej na rumpál. Spomínajú dlhú železnú reťaz (*cathena ferrea oblonga*) vhodnú do studne s váhou 12,5 centnára. V rokoch 1611 a 1613 sa okrem nového vedra do studne stretávame s veľkou železnou alebo inak pevnou reťazou do studne a so starým či inak dlhým lanom do studne.³⁷ Inventár z roku 1625 uvádza železnú reťaz do studne s dĺžkou až 56 siah.³⁸ Hoci presnú hodnotu váh a mier používaných na Čabradi a Čabradskom panstve v prvej štvrtine 17. storočia nepoznáme, údaje nám naznačujú väčšiu hmotnosť aj dĺžku reťaze. Môže to zároveň naznačovať značnú hĺbku studne. Studňa bola na hrade viditeľná až do moderného obdobia. Jej predpokladanú polohu v južnej časti nádvorja horného hradu zakresľuje dokumentácia, ktorú v roku 1889 spracoval József Könyöki.³⁹

³³ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 215r; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 4, num. 48, s. 136 – 137.

³⁴ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 36.

³⁵ Balassa cs. lt., s. 142, č. 411.

³⁶ MNL, MKA, E 211 Lymbus, Ser. III, 22. tétel, 36. szám, 135. csomó, fol. 215r; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 4, num. 48, s. 135, 137.

³⁷ VERESS, E.: Csábrág várának, s. 600; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, pag. 24, 29, 36.

³⁸ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 78, num. 12, s. 20.

³⁹ VÁLINÉ POGÁNY, Jolán: Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfeltérési 1869 – 1890. Budapest : Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2000, s. 77, č. kat. 32.3.

S využívaním vody v areáli hradu boli úzko spojené aj otázky hygieny. Poznatky z tohto okruhu sú nateraz veľmi skromné. Z roku 1558 máme ojedinelú zmienku o sude, ktorý slúžil na kúpanie (*Doleum, in quo balneatur 1*).⁴⁰ Pochopiteľne, reálne to neznamena, že išlo o jediný objekt s takýmto účelom na hrade. Vykurovacie zariadenia na hrade poznáme len nepriamo, keď v inventári z roku 1625 vystupujú štyri stoly v rôznych vykurovacích priestoroch (*In diversis hypocaustis mensae No. 4*). Hneď za nimi nachádzame tri jednoduché posteľe a päť drevených stoličiek.⁴¹ Tu môžeme dodať, že v priestoroch hradu sú dodnes viditeľné pozostatky komínov, ktoré dokladajú umiestnenie viacerých vykurovacích telies – pecí, kozubov, alebo kachlí.

Okrem vyššie uvedených objektov sa na hrade stretávame s obrannými prvkami, akými bola ochodza a delové bastióny. V roku 1602 inventár rozlišuje delový bastión pod vežou a menší delový bastión. V prvom prípade môžeme bastión lokalizovať južne od hlavnej veže, čo dokumentuje aj veduta hradu s dvomi zakreslenými delami. Inventáre z rokov 1611 a 1613 zdôrazňujú jeho vyvýšenú podobu, keď spomínajú bastión na brale (*az kösiklan ualo bastian*).⁴² Napokon nachádzame aj údaje o viacerých baštách, ktorých lokalizácia je problematická. Rozpočet prác z roku 1561 spomína, že základy bašt mali do kameňa vysekať baníci. S ich prácou korešponduje údaj o bašte položenej smerom k doline (*propugnaculum versus vallem*), pod ktorou mala byť postavená klenba – pivnica. Na inom mieste sa dozvedáme, že nad jednou baštou mali postaviť drevenú strážnu miestnosť spolu s komorou a strechou.⁴³ Nemôžeme vylúčiť, že ide o baštu neskôr, v roku 1625, označovanú ako drevená (*In propugnaculo ligneo vocato*).⁴⁴ Jej presnú polohu predbežne nepoznáme.

Je zrejme, že inventáre neevidujú všetky stavby a priestory na hrade. Na záver sa preto pristavíme pri špecifickom objekte, akým bolo väzenie. Keď v roku 1549 cisárske vojsko vydobylo Čabrad' od odbojného Melchiora Balassu, hlavný vojenský veliteľ pre Uhorsko Mikuláš Salm vydal inštrukciu, ktorou rozhodol o novej oprave a obrane hradu. Na stavbách na hrade mali pracovať spútaní zajatci, ale v noci mali byť zavretí vo väzení (*in carcere*).⁴⁵ Zajatci, zvlášť vyššie postavení zástupcovia osmanskej strany, mali hodnotu pri získavaní informácií o nepriateľoch, ale nadobúdali aj význam pri výmene zajatcov z vlastných radov a rovnako aj pri vymáhaní vysokého výkupného. V tejto súvislosti môžeme uviesť doklad spojený s už spomínaným Imrichom Kohárom, ktorý po vojenskej službe na Čabradi zastával funkciu podkapitána v blízkej Krupine. V roku 1573 Imrich Koháry spísal obsiahly testament. Spomína v ňom, že na Čabradi má jedného väzňa (*Chyabragba egy rabom wagyon*), pričom vlastní dve tretiny z jeho ceny. Túto bližšie neurčenú finančnú hodnotu poručil svojmu sluhovi Balážkovi (*Balasko zolgham*).⁴⁶ Anonymný väzeň považovaný za dobrú investíciu dokresľuje dobové spoločenské pomery a zároveň dokumentuje univerzálne využitie hradu. Popri vojenskej, administratívnej, komunikačnej a hospodárskej úlohe tak v hradnom areáli nachádzame i špecifický obytný priestor.

⁴⁰ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 4, num. 48, s. 136.

⁴¹ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 78, num. 12, s. 21.

⁴² VERESS, E.: Csábrág várának, s. 600; MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 76, num. 11, s. 23 – 24, 35.

⁴³ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 100, num. 18, pag. 2; MNL, MKA, Miscelanea, E 210 Militaria, 47. csomó, 12. tétel, fol. 587r.

⁴⁴ MNL, MKA, E 156 UetC, fasc. 78, num. 12, s. 21.

⁴⁵ O väzňoch spolu so znením inštrukcie: MALINIÁK, Pavol: K pôsobeniu Jána Kružíča na hrade Čabrad' (nástup do funkcie, uzákonenie pôvodu a prvé kontakty s osmanskou stranou). In: *Acta historica Neosoliensia*, tom. XVI, vol. 1 – 2, 2013, s. 215 – 216, 218, č. 1; MALINIÁK, P. – NAGY, I. (eds.): *Turek na obzore*, s. 122, č. 1.

⁴⁶ ŠA BB, KC I, č. 112.

Összefoglalás

A csábrági (Čabrad') vár leltárának eddigi vizsgálatai elsősorban a fegyverek és felszerelés kutatásának szenteltek figyelmet. Ezen a helyen kizárólag a vár nem katonai szempontú felhasználására, elsősorban a lakhatósági funkciójára és a helyiségek elosztására összpontosítottunk. Igyekeztünk közelebb kerülni az információinkkal ahhoz a kialakításhoz, amely a várat jellemezte addig az időszakig, míg II. Ferdinánd király Koháry Péter tulajdonába nem helyezte. A megfigyelt időszakban a vár összekapcsolódik a családalapító, Koháry Imre aktív tevékenységeivel. Ezért figyelmet szenteltünk néhány olyan adatnak, amelyek a Koháryak csábrági tevékenységeinek kezdeteit örökítik meg. A megvizsgált leltárak (eddig kilencet ismerünk) 1558-tól 1625-ig tartó időszakból származnak. Némelyikük csak egyszerű fegyver- és munkaeszköz-összeírás a tárgyak várban való konkrét elhelyezkedéseiknek említése nélkül. Ezek a leltárak tehát használhatatlanok a vár és annak épületei felosztásának megismeréséhez. A tartalmuk alapján a figyelmünket az épületek meghatározására, az építészeti formájukra, a leírt állapotukra, valamint funkciójukra és felhasználásukra irányítottuk. A lakáskultúra keretén belül megfigyeltük az egyes helyiségek berendezését – elsősorban a bútort, a munkaeszközöket, de a fűtés és a higiéniai megoldásokat is. A leltárak kutatását további kiválasztott iratokkal és ikonográfiai anyagokkal egészítettük ki. Ezeknek a kiegészítő tanulmánynak az alapján hozzákezdtünk a helymeghatározáshoz, és a vár egyes objektumainak jellemzéséhez. A 16. század második felétől a források Csábrág várának alapvető felosztásakor két részből írnak – felső (belső) és alsó (külső) részekről a hozzájuk tartozó kapukkal. A leltárak, a vár felosztásáról szóló 1476-ból származó levelek és az 1561-ből származó építkezési költségvetés felhasználásával a kapukon kívül meghatároztuk a fő lakótorony, a kápolna, a pince, a fegyverraktár, a kamra, a konyha, a pékség, az élelem-, gabona- és liszt-raktárak, a kút, az istálló és az erődítmény mentén a különböző bástyák helyét és jellemzőit.